

РОЛЬ "ПРОСВІТИ" У ПРОЦЕСІ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ЗАКАРПАТТЯ В 1920 – 1939 РОКАХ

Державотворча думка закарпатської інтелігенції яскраво проявила себе в часи правового оформлення Закарпаття (тоді Підкарпатська Русь) у складі Чехословацької Республіки (1919 р.). Поштовхом до такої активності стали демократичні процеси, що відбувалися в східноєвропейському регіоні. Отримавши можливість демократичного розвитку суспільства, місцеве населення почало створювати різні громадські організації та політичні партії, які б виступали гарантами їхніх прав та свобод. Великі надії були покладені на засноване 9 травня 1920 р. культурно-просвітне товариство "Просвіта" [1]. Хоч головна мета діяльності товариства полягала в культурно-економічному "піднесенні підкарпатсько-руського народу, передусім виховання його в моральнім і патріотичнім дусі", воно зуміло залучити до своїх лав найкращих представників національно свідомого "фронту" й надалі більш згуртовано брати участь у політичному житті краю [2]. У цьому, на нашу думку, полягав один із важливих моментів становлення партійно-організаційної структури проукраїнського спрямування в Підкарпатській Русі на початку 20-х рр. ХХ ст. [3]. Саме серед просвітян і виникла думка заснувати автономну політичну партію, яку недовго назвали Руська хліборобська (земледільська) партія (РХ(3)П). Хоча попередні зібрання партії проходили ще у червні, офіційно вона була створена на установчих зборах, які відбулися 15 липня 1920 р. в Ужгороді [4]. Майже 600 делегатів зібрання обрали керівництво політичної організації, її головну управу. Головою РХ(3)П став Андрій Товт, відомий просвітянин, член головного відділу крайової "Просвіти", засновник читальні "Просвіти" в с. Дравці, що поблизу Ужгорода. Секретарем партії обрали адвоката Юлія Брацайка, голову крайового товариства "Просвіта", а заступниками голови — Юрія Добея, Івана Деяка, Василя Джомурата, Августина Волошина, Івана Тенінця [5]. Всі

вище названі діячі були активістами культурно-просвітньої організації "Просвіта". Це, у свою чергу, і визначило чітко направлену співпрацю партії й товариства в різних сферах діяльності. Упродовж 1920 – 1924 рр. ними було проведено сотні святкових вечорів, присвячених закарпатським і українським громадсько-культурним діячам, театральних і танцювальних вистав, хорових виступів та інших акцій як культурно-освітнього, так і політичного й економічного характеру. Таке тісне співробітництво пояснюється тим, що більшість членів РХ(3)П були і членами "Просвіти", брали активну участь у освітньо-культурній діяльності на місцях, входили до складу різних громадсько-політичних, господарських і мистецьких комісій організації [6]. Тому й авторитет партії серед місцевого населення постійно зростає.

Серед членів "Просвіти" були й представники інших політичних партій, які розгорнули свою діяльність у краї — Соціал-демократична партія Підкарпатської Русі (СДПР), крайовий комітет Комуністичної партії Чехословаччини (крайком КПЧ), Аграрна партія. Зокрема, до керівного органу СДПР входили такі діячі-просвітяни, як Яцко Остапчук, Євген Пуза, Степан Ключурак та ін. [7]. Проте кількісна частка просвітян у вище названих політичних партіях була значно меншою ніж РХ(3)П. Потрібно відмітити й те, що офіційні друковані органи партій "Руська Нива" і "Вперед" (відповідно РХ(3)П і СДПР) регулярно висвітлювали на своїх шпальтах життя "Просвіти".

Після самоліквідації РХ(3)П, пов'язаної з невдалою участю в парламентських виборах 1924 р., усі колишні "хлібороби" стали кадровим ядром новоствореної Християнсько-народної партії (ХНП) [8]. Опорою ХНП знову ж таки стала "Просвіта". Ними проводилися масові спільні акції, які торкалися всіх сфер суспільного життя. Всі ці заходи висвітлювалися на шпальтах газети "Свобода", що в 1925 р. стала офіційним друкованим органом ХНП [9]. Продовжували співпрацю з "Просвітою" і соціал-демократи, проводячи активну культурно-освітню роботу, виступаючи за єдність українського народу по різні боки Карпат, відстоюючи українську мову й культуру [10]. Про це свідчить безпосередня

участь у лавах культурно-національної організації багатьох представників партії, у тому числі її активістів Юліана Ревая, Федора Ревая, Дмитра Німчука та ін [11].

Набагато активніше до просвітницької роботи почала залучатися Аграрна партія, в середині якої з 1934 р. постала українська фракція. Такі члени партії, як Степан Ключурак, Августин Штефан, Юрій Перевузік, Михайло Марущак та інші брали активну участь у поширенні просвітницьких ідей серед місцевих жителів [12].

У 1935 р. на політичній арені краю з'явилася ще одна партія — Українська Селянська Партія (УСП) [13]. Її лідери Ірина Невидька, Михайло Тулек та інші також були відомими активістами на ниві "Просвіти" і своєю діяльністю тільки підсилили вагу культурно-національного ядра українців. Позитивним моментом залишався і факт співпраці в культурних акціях із "Просвітою", хоч і не масово, представників крайкому КПЧ [14].

Таким чином, "Просвіта" відіграла значну роль у процесі консолідації проукраїнських політичних сил в культурній сфері, що мало важливе значення в тогочасних умовах. Товариство у даному випадку виступало добре організованою культурно-національною базою згаданих партій, об'єднавчим ядром українців — членів різних політичних організацій (РХ(З)П, СДПР, КПЧ, ХНП, УСП, Аграрної партії, а згодом УНО).

На фоні активності партій і товариства "Просвіта" логічним виникав процес пошуку шляхів консолідації проукраїнських політичних сил краю у сфері національно-політичній. Ситуація, яка склалася в краї у 1938 р., все ближче підводила національно свідомих діячів українського руху до думки про об'єднання політичних сил української орієнтації в єдину національну організацію (беручи за приклад "Просвіту"), в єдиний національний "фронт": "Ми з національного боку дуже багато тратимо якраз через те, що наші сили роздроблені. Ми маємо за собою народ, маємо інтелігенцію, але зате ми завжди є прихвостнями чужих партій. Вже сто разів висловлено на всіляких нарадах, зборах, з'їздах молоді і т. п., що ми конче мусимо мати свою, ні від кого незалежну політичну партію.

Сьогодні, після славного всепросвітнянського з'їзду, ми стоїмо так далеко, що самостійна українська партія на Підкарпатті цілком оправдана" [15]. Дійсно, проведення 17 жовтня 1937 р. Величного Всепросвітнянського з'їзду в Ужгороді показало реальну можливість об'єднання всіх українських сил краю в одну могутню культурно-політичну лаву. Того дня чи не вперше виникли (хоч і на один день) непорозуміння між політичними партіями української орієнтації. На всепросвітнянське свято спільно зійшлися крім первинних осередків "Просвіти", "Січі", "Пласту", різних національних товариств та союзів і члени та лідери ХНП, УСП, українських гілок СДПР, Аграрної та Комуністичної партій [16]. Така єдність, що не мала до цього часу аналогу в політичній історії Закарпаття, промовисто засвідчила прагнення українського населення краю до політичної консолідації заради майбутності власного народу: "Тому отже мусимо відложити диференціації, всі сварки між собою і ми всі "праві" і "ліві", коли не бажаємо собі національної смерті, повинні чим скорше зреорганізувати, перетворити ціле наше політичне життя" [17].

Отже, питання створення єдиної української національної партії визрівало давно. Із часом воно поступово еволюціонізувало й немов саме вирвалося на поверхню. У 1938 р. політичне життя в Підкарпатській Русі набуло того напруження, яке повинно було вирішити найголовнішу проблему тогочасності — здобуття автономії краю і початок кардинальних зрушень у соціально-економічній та суспільно-політичній сферах життя.

Виникає логічне запитання: яку роль в такій ситуації повинні відігравати політичні організації? Ми вважаємо, що діяльність політичних партій не те що не виправдовувала себе, а скоріше не влаштовувала внутрішньополітичні вимоги часу. Поступово їх значення в суспільно-політичному розвитку краю почало занепадати. Вони перестали відігравати цементуючу роль у побудові політично грамотного суспільства, оскільки були занадто різновидними. З іншого боку, така ситуація передусім не влаштовувала тільки політичних лідерів української орієнтації. Вони почали шукати причини такого собі "партійного затиштя", яке більше нагадувало кризу

проукраїнських партій, паралізованість їхніх дій внаслідок неприхильного ставлення до них як внутрішніх політичних чинників (загальнодержавні та русофільські й проугорські партії), так і зовнішніх (угорські і польські урядові кола). В таких умовах потрібно було знайти правильний вихід, який би призвів би до втрат уже здобутих на той час політичних перемог. Один із таких шляхів українські лідери вбачали в консолідації своїх національно-політичних сил довкола однієї партії, оскільки участь українців у діяльності інших, зокрема чеських партій, користі місцевому населенню не принесли. “Маємо, на жаль, сумні досвіди, як ті чеські партії забирають наші голоси для себе, просто долучуючи їх до своїх. А вихід такий, що — хоч і маємо українців у парламенті, — вони виконують те, що їм накажуть партії чехів і ми не можемо спромогтися на заступника, на посла, що заступав би в парламенті виключно нас, наші інтереси. Бо ні один посол чеської партії — хоч і найсвідоміший українець — не буде в силі боронити українців на сто відсотків, просто з тієї причини, що наше українство є і буде завжди червоним полотном в очах чеських партій навіть і тих, що ще тепер це українство толерують” [18].

Консолідація проукраїнських політичних сил не тільки означала об'єднання всіх українських партій та філій у партійний блок чи союз. Розглядалася можливість злиття всіх партій в одну найвпливовішу або взагалі ліквідація усіх політичних організацій української орієнтації і на основі загальнополітичного порозуміння створення партії нового типу: “Не числом побільшувати партій, а їх зліквідувати. У чеських партіях нехай будуть самі чехи, в мадярських — мадярони, але українці повинні вже раз прийти до того, що їм жадного місця нема валятися в передлюкоях чужих партій! Вони можуть мати свою партію.

І коли ми виступимо з чеських партій і зробимо собі свою, то тим і зредукуємо на мінімум число партій серед нашого народу. А створивши свою, щиронародну українську партію, ми могли б досягнути не тільки один але навіть декілька мандатів” [19].

Щодо подібної злуки політичних сил закарпатських

українців велися дискусії як на шпальтах крайової періодики, так і в особистих розмовах під час офіційних та неофіційних зустрічей. Розглядалися всі можливі варіанти та їх наслідки, їхній вплив на економічно-політичну ситуацію в краї. Також обговорювалися реальність вирішення всіх тогочасних проблем від соціальних і економічних до політико-державних внаслідок об'єднання представників різних верств населення й різнобічних інтересів. Ось що писав відомий український громадсько-політичний і культурний діяч В.Гренджа-Донський: “Скажете, що є нонсенс злучити всі погляди господарських інтересів і соціальних питань в одну партію. Та переживаємо переломові часи, нам наші національні інтереси, наше “бути, чи не бути” понад усе важніше і ми повинні відложити всі свої дрібнички, щоб спільними силами рятувати те, що нам найважливіше: Нашу національність. Не забуваймо, що Підкарпаття — це малий клаптик землі і наша партійна, чи краще кажучи, соціальна диференціація — це наша загибка. Можу я бути соціалістом, але мені дорожчий той український священик, ніж соціаліст чужої нації, хоч би класово й ближче стояв до мене; можу я бути, наприклад, найрадикальнішим націоналістом або фашистом, але той український комуніст мені дорожчий, чим націоналіст або фашист чужої нації, що мені чужий як по крові так і по мові і по культурі... До цього насамперед потрібно нам своєї, ні від кого незалежної української партії” [20].

У 1938 р. питання про об'єднання українських політичних сил Підкарпатської Русі почало потребувати остаточного вирішення. Така постановка проблеми виходила з активізації русофільських політичних організацій, що не гребували навіть провокаціями [21]. Польсько-угорські претензії щодо території Підкарпатської Русі (як зовнішньополітичний чинник напруження в регіоні) суттєво цьому сприяли. Розуміючи це, українські лідери почали поступово знімати з порядку денного практику розрізнених дій окремих політичних партій, їх самостійні виступи і шукати можливість створення спільного національно-політичного організованого об'єднання: “Ще ніколи не було такої пекучої потреби з'єднати наші розбиті сили, як ось тепер. Настун ворогів з усіх боків із метою завдати смертельний удар українському населенню того клаптика землі

по цей бік Карпат: відкрита аспірація поляків віддати Підкарпатську Русь мадярам, збільшена мадярська пропандія, найновіша польська пресова кампанія й промова Бека; "тихе" зазіхання одного "нашого" сусіда, щоб віддати йому Мараморощ; непевна міжнародна ситуація (аншлюс і т. д.); отруйна діяльність русотятської преси на Підкарпатській Русі проти українців; спільний наступ усіх "руських" парламентарних послів проти резолюції Парламентарної Культурної Комісії (спільний підпис меморандуму) й т. д., ось поважні причини, що приневолюють нас задуматися над нашою долею.

Коли дочислити поважну кризу аграрної партії на Підкарпатті, незадоволення й тертя в соціал-демократів та сварки в інших партіях, а якщо до того всього візьмемо ще й приклад загального об'єднання для створення спільного фронту всіх чеських партій й т. ін., то побачимо, що вдарила дванадцять година й для нас. Прошу не забувати, що вибори до громадських рад вже за плечима! Вони вже літом відбудуться!

Ще три місяці тому на цю тему на сторінках нашого часопису появилася цілий цикл статей і час нас, як ініціаторів тієї думки, вповні оправдав: несічіно наш загаль до об'єднання вже підготовлений" [22]. Слід підкреслити, що найбільш усвідомлюючи працю в цьому питанні взяла на себе саме "Просвіта", яка безупинно доводила місцевому населенню важливість і необхідність захисту спільних інтересів згуртованими силами.

У таких умовах політична влада українофільських партій зосередилася навколо Першої Руської (Української) Центральної Народної Ради. Аналогічне об'єднання відбулося в русофільських автономних партіях, провідні керівники яких об'єдналися в Центральній Руській Народній Раді. Однак союзи партійних лідерів у Народних Радах не вирішили питання створення єдиної політичної організації із своєю чіткою програмою, метою та завданнями. Беручи за приклад культурно-національне об'єднання, якого добилися закарпатські українці в 1937 р. на Всепросвітянському з'їзді, вони заявляли: "Але нам цього не досить, бо настав момент, щоб ми з'єдналися і політично."

В останніх днях зародилася думка, щоб заложити "Об'єднання" всіх українських партій на Підкарпатській Русі, надаючи їхній волі один напрям, їхній діяльності одну програму — українську програму, що впливала б із потреб і конечностей нашого українського життя...

Тому вже найвищий час, щоб ми вже разом опам'яталися і кинули випирати чужі пороги, а зорганізуватися до оборони, до розбудови свого власного життя!

Хтось скаже, що в нас немає фондів — засобів, грошей. Це правда, та відповідно до того й мусимо будувати партію. Не грішми будемо до неї примановити людей, але ідеєю, правдою, шляхетними почуваннями, які завжди переважають у чесних людей. А ідейні працівники навіть і матеріальні жертви принесуть..." [23].

Звичайно, матеріально-фінансова база стояла в основі створення всіх політичних партій, однак шляхи поповнення партійної казни в організації були різними. Якщо оглянути загалом усі партії, то треба відзначити, що організації української орієнтації у цьому важливому компоненті стояли найслабше. Незважаючи на це, питання консолідації проукраїнських політичних сил на 1938 р. набуло першочергового і безповоротного водночас значення.

Не останню роль у цьому процесі продовжувало відігравати товариство "Просвіта", яке й надалі об'єднувало у своїх лавах передових діячів закарпатського політичного естемблшменту. Події ж кінця 1938 — початку 1939 рр. підтвердили наміри українців єдиною політичною силою виступити на захист своїх прав і свобод. Утворення партії Українське Національне Об'єднання (УНО) у січні 1939 р. тільки підтверджує таку думку і вказує на правильне розуміння тогочасною політичною елітою державотворчих процесів [24]. Позитивну роль відіграла "Просвіта" і під час підготовки та проведення виборів усіх рівнів, а особливо парламентських (1924, 1925, 1929, 1935 рр.) і виборів до Союму Карпатської України (1939 р.) [25].

Хотілося б звернути увагу і на ще одну особливість. До складу керівних органів проукраїнських партій, особливо автономних, входили одні й ті ж політичні лідери. Так,

наприклад, Августин Волошин, будучи організатором і заступником голови РХ(З)П, організував і став головою ХНП, а згодом почесним головою УНО [26]. Юлій Брацайко, який був засновником і першим секретарем РХ(З)П, входив до головної управи ХНП [27]. До того ж упродовж 1920 – 1939 рр. він очолював потужне культурно-освітнє товариство “Просвіта” [28]. Його брат і соратник Михайло Брацайко очолював РХ(З)П (1923 – 1924 рр.), а пізніше став заступником голови ХНП [29]. Такі приклади можна продовжити. Ця ситуація, на нашу думку, мала позитивний момент. Наявність політико-партійної влади в руках одних і тих же лідерів давала можливість більш дієво й чітко координувати діяльність національно-однотипних організацій і направляти їх у потрібному руслі. Це говорить і про відсутність непорозумінь серед проукраїнської політичної верхівки, що, безперечно, мало важливе значення в тогочасних умовах, сприяло консолідації.

Отже, можемо констатувати, що товариство “Просвіта” відіграло важливу роль у процесі становлення і розвитку політичних партій Підкарпатської Русі, зокрема проукраїнської орієнтації. Маючи добре організовану культурно-національну базу упродовж 1920 – 1939 рр. воно зуміло сконсолідувати місцеве населення проукраїнської орієнтації і стати об'єднавчим центром усього культурно-політичного життя краю.

1. Державний архів Закарпатської області (далі ДАЗО), ф.72, оп.2, спр.5, арк.4.

2. Там само, спр.1, арк.3.

3. Токар М.Ю. Становлення проукраїнських політичних партій Закарпаття та їх розвиток у 1920 – 1924 роках // Сягатица – Карпатика: Актуальні проблеми політичного та етнокультурного розвитку Карпатського регіону в XIX – XX століттях. – Ужгород: Вид-во “Два кольори”, 2001. – Вип.10. – С.32.

4. ДАЗО, ф.29, оп.3, спр.33, арк. 10.

5. Там само, арк. 10 – 11.

6. Токар М.Ю. Вказана праця. – С.38 – 39.

7. Там само. – С.44.

8. Токар М. Проукраїнські політичні партії Закарпаття в 1919 – 1939 роках. – Ужгород, 2001. – С.35 – 36.

9. Там само. – С.37.

10. Там само. – С.47.

11. Там само. – С.70.

12. Там само. – С.61 – 63.

13. Там само. – С.52 – 53.

14. Там само. – С.70.

15. Українське Слово. –